

تکاملی به واژه وقف در فرهنگ آبادی های کشور

محبوبه خسروی

در خصوص اهمیت فرهنگ نام آبادی ها در جغرافیاسخن بسیار است. بشر از زمانی که با مکانی سروکار یافته لزوم شناسایی و نام گذاری مکان ها را در یافته است. اولین گام در لزوم نام گذاری مکان های جغرافیایی ارتباط انسان با آن مکان است. در غیر این صورت ممکن است سال ها بگذرد و مکانی بی نام بماند. نام گذاری مکان های مختلف بدان سبب است که اولاً مکان های مختلف شناسایی شود و ثانیاً مکان های مختلف از یکدیگر تمییز داده شوند.^۱

در این خصوص که اسامی مکان ها (و کلاً اسامی جغرافیایی) بر چه مبنایی انتخاب شده اند، باید اذعان کرد که پژوهش در اسامی مکان های مختلف جغرافیایی نیازمند بازگشت به پیشینه دیرینه مکان هاست. مسلماً همانند مکان های مختلف جغرافیایی، اسامی آنها نیز به مرور زمان دست خوش تحول و تغییر شده است. شاید کمتر مکانی را می توان یافت که در طول اعصار مختلف به یک نام شناخته شده باشد. با نگاهی گذرا بر نام آبادی ها می توان آنها را چنین طبقه بندی کرد:

الف. نام آبادی هایی که منشأ طبیعی دارند. نام این آبادی ها در ارتباط با پستی و بلندی، منابع آب، شرایط آب و هوایی و پوشش گیاهی انتخاب شده اند.^۲

ب. نام آبادی هایی که وجه نام گذاری آنها مسایل انسانی است. نام این آبادی های در ارتباط با مسایلی هم چون جامعه روستایی و عشایری، ویژگی های جمعیتی، معنا و مفهوم نظامی، معنا و مفهوم شخصی و اسامی است که معنا و مفهوم اقتصادی و یا اجتماعی دارند.^۳

بخش قابل توجهی از اسامی آبادی های کشور برگرفته از ویژگی های مذهبی است. صرف نظر از معنا و مفهوم اسامی می توان آنها را به دو دسته تقسیم کرد:

الف. آبادی هایی که صرف نظر از زمان پیدایش و علل وجودی آنها، در دوران اسلامی تغییر نام داده و یا القابی ویژه یافته اند؛ هم چون نام یثرب که به مدینه تغییر یافت.

ب. آبادی هایی که پس از طلوع خورشید درخشان اسلام، بنا شده و علل وجودی آنها نیز از فرهنگ غنی این آیین مقدس نشأت گرفته اند و اسامی آنها برگرفته از القاب ویژه فرهنگ اسلامی است. القابی هم چون «زیارتگاه»، «امام زاده»، «شهید»، «وقف»، «پیر»، «قدمگاه» و... همه نشانگر تأثیر انکارناپذیر اسلام در نام و نشان

مکان هاست.

به جرأت می‌توان گفت که بسیار اتفاق می‌افتد که انسانی در طی مسافرت‌های دور و دراز از آبادی‌های متعدد عبور کرده و اسامی مختلف آبادی‌ها را مرور می‌نماید. اما هنگامی که با نام‌هایی هم‌چون «زیارتگاه»، «پیر»، «شهید»، و هر نام دیگری برگرفته از فرهنگ غنی اسلام مواجه می‌شود، ناخودآگاه احساسی دیگر بر و غالب می‌گردد. گویی انسان به آشنایی دیرین رسیده است. آنچه در این میان قابل توجه است اینکه در اغلب چنین آبادی‌هایی وجود امام‌زاده و یا بقاع متبرکه، مشترک و حایز اهمیت است و حالتی روحانی به این مکان‌ها بخشیده است.^۴

وقف در فرهنگ آبادی‌های کشور

از جمله آبادی‌هایی که نام و نشان از فرهنگ اسلام برگرفته‌اند، مکان‌هایی هستند که با عنوان «وقف» همراه‌اند. وقف در لغت به معنی حبس کردن ملک یا مستغلی در راه خدا آمده است.^۵ هم‌چنین حبس شدن و حبس کردن و وقف کردن، و نیز وقف شرعی آن است که اصل چیزی را حبس و نفع آن را برای هزینه آزاد می‌گذارند.^۶ مرکز آمار ایران در طرح تهیه شناسنامه مساجد و اماکن مذهبی کشور در سال ۱۳۷۵ وقف را چنین تعریف کرده است:

وقف عبارتست از حبس عین مال و در راه خیر قرار دادن آن. این عمل با اجرای صیغه وقف تحقق می‌یابد. وقف ممکن است است به صورت دائم یا موقت باشد که در آن مدت زمان حبس مال قید می‌شود.^۷

در فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور چهار آبادی به نام «وقفی» درج شده است.^۸ در یک طبقه‌بندی کلی آبادی‌های با اسامی برگرفته از عنوان وقف به دو دسته تقسیم می‌شود. دسته اول آبادی‌هایی که اسامی آنها بیانگر وقف و وقفی بودن آنهاست. دسته دوم آبادی‌هایی که اسامی آنها مستقیماً بیانگر عنوان وقف نیست ولی وجه تسمیه آنان برخاسته از فرهنگ وقف است، که در اینجا به بررسی اجمالی تعدادی از این آبادی‌ها می‌پردازیم.

وقفی (بروجن)

آبادی وقف از جمله آبادی‌های دهستان میانکوه بخش اردل شهرستان بروجن در استان چهارمحال و بختیاری است. وقفی در ۵۰ درجه و ۳۵ دقیقه طول شرقی و ۳۱ درجه و ۴۳ دقیقه عرض شمالی و ۱۴۲۰ متر ارتفاع از سطح دریاست. این آبادی در ۵۴ کیلومتری جنوب غربی اردل در منطقه‌ای جنگلی واقع شده و آب و هوای معتدل و خشک دارد.

رودخانه آب سرخون از غرب آن می‌گذرد، ۳۰ خانوار جمعیت دارد که پیرو مذهب شیعه بوده و به گویش لری سخن می‌گویند. اکثر جمعیت به کشاورزی و دامداری اشتغال دارند و آب مصرفی آبادی از رودخانه و چشمه تأمین می‌شود.^۹

وقفی (فومن)

آبادی وقفی در دهستان سردار جنگل، بخش مرکزی، شهرستان فومن در گیلان واقع است. این آبادی در ۴۹ درجه و ۷ دقیقه طول شرقی و ۳۷ درجه و ۱۰ دقیقه عرض شمالی و ۲۷۰ متر ارتفاع از سطح دریاست، وقفی در ۱۷ کیلومتری جنوب غربی فومن در دره‌ای واقع شده و آب و هوای معتدل مرطوب دارد.

رودخانه ماسوله از شمال و رودخانه وقفی از میان این آبادی می‌گذرد. هرزل کوه در ۲۰ کیلومتری شمال، کوه چپول کش در جنوب غربی، کوه درشته چال در جنوب و شرق آن دره چپول کش در جنوب آن واقع است. ۲۰ خانوار جمعیت دارد که به گویش گیلکی و تالشی سخن می‌گویند و مذهب شیعه دارند. اکثر جمعیت آن به کشاورزی، باغداری، دامداری، پرورش زنبور عسل و نوغان داری اشتغال دارند. بهترین تولیدات این آبادی برنج و توت است.^{۱۰}

کهرار موقوفه (کرمانشاه)

آبادی کهرار موقوفه مرکز دهستان قره‌سو، بخش مرکزی شهرستان کرمانشاه در استان کرمانشاه است. این آبادی در ۴۳ درجه و ۱۳ دقیقه طول شرقی و ۴۳ درجه و ۱۱ دقیقه عرض شمالی و ۱۴۶۰ متر ارتفاع از سطح دریا قرار دارد. کهرار در منطقه‌ای دره‌ای در ۲۱ کیلومتری جنوب شرقی کرمانشاه واقع شده و آب و هوای معتدل و خشک دارد. ۲۵ خانوار جمعیت دارد که به گویش کردی سخن می‌گویند و پیرو مذهب شیعه هستند. اکثر جمعیت آن به کشاورزی، جنگلداری و دامداری اشتغال دارند. آب مصرفی آبادی از قنات و چشمه تأمین می‌شود. لازم به ذکر است که در دهستان قره‌سو سه آبادی دیگر به نام‌های کهرار دچگه، کهرار سفلی و کهرار علیا نیز وجود دارد.^{۱۱}

چقا وقفی (الیگودرز)

آبادی چقا وقفی در دهستان ذلقی، بخش حومه، شهرستان الیگودرز در لرستان واقع است. آبادی چقا وقفی در ۴۹ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی و ۳۳ درجه و ۳ دقیقه عرض شمالی و ۲۱۰۰ متر ارتفاع از سطح دریا قرار دارد؛ در منطقه‌ای میانکوهی در ۶۹ کیلومتری جنوب غربی الیگودرز واقع شده و آب و هوای معتدل و خشک دارد. قالی کوه در ۶ کیلومتری غرب آن واقع است.

۱۰ خانوار جمعیت دارد که به زبان فارسی سخن می‌گویند و پیرو مذهب شیعه هستند. اکثر جمعیت آن به کشاورزی و دامداری اشتغال دارند و آب مصرفی آبادی از چشمه تأمین می‌شود.^{۱۲} گروه دوم شامل آبادی‌هایی است که اسم آبادی بیانگر وقفی بودن آن نیست ولی علت نام‌گذاری آبادی در خصوص فرهنگ وقف است که در این خصوص به چند مورد اشاره می‌شود.

در شهرستان قوچان در استان خراسان رضوی آبادی‌ای به نام «علی‌آباد» وجود دارد. این آبادی مرکز دهستان «سولانه» است. علی‌آباد در ۶ کیلومتری جنوب شرقی شهر قوچان در ۵۸ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی و ۳۷ درجه و ۴ دقیقه عرض شمالی و ۱۳۹۹ متر ارتفاع از سطح دریا واقع شده است. این آبادی در منطقه‌ای دشتی واقع شده و تپه‌ای موسوم به تپه امام رضا (ع) با ارتفاع ۱۵۳۶ متر در شرق آن قرار دارد. علت نام‌گذاری این آبادی به «علی‌آباد» به سبب وقفی بودن اراضی آن به نام مولا علی (ع) است.^{۱۳}

در بخش مرکزی شهرستان رفسنجان، دهستان اسلامیه آبادی‌ای وجود دارد به نام «احمدآباد رضوی». این آبادی در ۵۵ درجه و ۵۵ دقیقه طول شرقی و ۳۰ درجه و ۲۵ دقیقه عرض شمالی و ۱۴۹۸ متر ارتفاع در ۳ کیلومتری شمال غرب شهر رفسنجان واقع است.

احمدآباد رضوی در منطقه‌ای دشتی واقع شده و ۵۰ خانوار شامل ۲۵۰ نفر جمعیت دارد. علت نام‌گذاری آبادی به این سبب است که اهالی روستا بیشتر زمین‌های زراعی خود را وقف آستان قدس رضوی کرده‌اند.^{۱۴}

در استان کرمان، شهرستان بم آبادی ای به نام «قلعه عسگر» وجود دارد. این آبادی در ۵۸ درجه و ۱۷ دقیقه طول شرقی و ۲۹ درجه و ۸ دقیقه عرض شمالی و ۱۱۳۸ متر ارتفاع از سطح دریا واقع است. قلعه عسگر در ۵ کیلومتری شمال غرب شهر بم قرار گرفته است. این آبادی در منطقه‌ای دشتی واقع شده و رودخانه فصلی پشت رود «تهلوی» در شمال آن جاری است. قلعه عسگر در قسمت مرکزی دشت بم قرار دارد و علت نام‌گذاری آبادی بدین سبب است که در گذشته در این محل قلعه‌ای وجود داشته که بر روی زمین‌های وقفی امام‌زاده خواجه عسگر قرار داشته است. به همین سبب به نام «قلعه عسگر» نامیده شده است.^{۱۵}

لازم به ذکر است که آبادی خواجه عسگر مرکز دهستان حومه، در بخش مرکزی شهرستان بم در ۴ کیلومتری غرب شهر بم است. بقعه امام‌زاده خواجه عسگر از نوادگان امام حسن عسگری (ع) در این آبادی واقع است و وجه تسمیه آبادی نیز به سبب وجود این زیارتگاه است.^{۱۶}

در دهستان مبارکه، بخش مرکزی، شهرستان بافق در استان یزد آبادی ای به نام «عباس آباد» وجود دارد. عباس آباد در ۵۵ درجه و ۲۷ دقیقه طول شرقی و ۳۱ درجه و ۳۸ دقیقه عرض شمالی و ۹۰۵ متر ارتفاع از سطح دریا واقع است. این آبادی در منطقه‌ای دشتی در فاصله ۵ کیلومتری شمال شرقی بافق واقع شده و آب و هوای گرم و خشک دارد؛ دارای ۴ خانوار شامل ۱۸ نفر جمعیت است که به زراعت و دامداری اشتغال دارند. معدن سنگ آهن چغارت در ۱۰ کیلومتری شمال غربی آن قرار دارد. علت نام‌گذاری آبادی این است که نیم‌طاق از زمین‌های این روستا وقف حضرت ابوالفضل العباس (ع) بوده و به همین سبب نیز آبادی را «عباس آباد» نامیده‌اند.^{۱۷}

پی‌نوشت‌ها

۱. میرمحمدی، حمیدرضا، «تأثیر فرهنگ اسلامی بر نام‌آبادی‌های کشور»، فصلنامه مشکوة، ش ۵۶-۵۷، پاییز و زمستان ۱۳۷۶، ص ۲۲۱.
۲. میرمحمدی، حمیدرضا، پژوهشی بر نام‌شهرها و آبادی‌های کشور، انتشارات مشهور، ۱۳۸۳، ص ۱۵.
۳. خسروی، محبوبه، «عنوان مسجد در نام‌آبادی‌های کشور»، مجله مسجد، ش ۵۰، فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۹، ص ۶۰.
۴. میرمحمدی، حمیدرضا، پژوهشی بر نام‌شهرها و آبادی‌های ایران، ص ۶۵.
۵. معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۴، امیرکبیر ۱۳۷۶، ص ۱۳۶.
۶. قرشی، سیدعلی‌اکبر، قاموس قرآن، ج ۷، اسلامیه ۱۳۶۱، ص ۲۳۶.
۷. طرح تهیه شناسنامه مساجد و اماکن مذهبی کشور، مرکز آمار ایران سال ۱۳۷۵، ص ۸.
۸. پاپلی یزدی، محمدحسین، فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸، ص ۵۷۷.
۹. فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور جمهوری اسلامی ایران، ج ۸۰، رامهرمز، سازمان جغرافیایی نیروی مسلح، ۱۳۸۴، ص ۵۰۸.
۱۰. فرهنگ جغرافیایی بندرانزلی، ص ۵۹۷.
۱۱. فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور جمهوری اسلامی ایران، ج ۴۶، کرمانشاه، سازمان جغرافیایی نیروی مسلح، ۱۳۸۴، ص ۶۰۸.
۱۲. همان، ج ۵۹، گلپایگان، ص ۵۸.
۱۳. همان، استان خراسان رضوی، شهرستان قوچان، ص ۱۵۶.
۱۴. فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های استان کرمان، ج ۷، شهرستان رفسنجان، ص ۱۷۴.
۱۵. همان، ج ۴، شهرستان بم، ص ۱۹۰.
۱۶. همان، ص ۱۸۳.
۱۷. فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های استان یزد، ج ۱، شهرستان بافق، ص ۳۸۸.